

ЗЛОЧИНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У 1943 Р.

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни, Дніпровського державного університету внутрішніх справ, заслужений юрист України.

ORCID: [http:// orcid.org/0000-0002-4811-4520](http://orcid.org/0000-0002-4811-4520)

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

РЯБИЙ Сергій Михайлович - кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, ветеран органів внутрішніх справ України.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7854-4193>

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"19"

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.10>

Повернення червоної армії на територію Харківщини, Луганщини та Сумщини в 1943 р. продемонструвало населенню цих областей, що багато представників цієї армії нічим не відрізняються від звичайних розбійників та злодіїв. Авторі підкреслюють, що деякі злочини вчинялися за прямою вказівкою та за безпосередньої участі командирів підрозділів та частин червоної армії. Червоноармійці відбирали у своїх же громадян все більш-менш цінне, що в останніх було: носильні речі, продукти, годинники, патефони, прикраси з дорогоцінних металів, корів, коней, які в той час відігравали визначальну роль у життєдіяльності пересічних людей. Мали місце і випадки згвалтувань. Причинами цих явищ було те, що все це відбувалося в умовах радянського тоталітарного режиму, коли люди відчували на собі беззаконня від держави, а війна все це каталізувала, закріпивши звичку до насильства. Відсутність належного контролю з боку командування, а також втома та озлобленість солдатів, викликані бойовими діями, сприяли скоєнню цих злочинів. Мали значення також низький рівень загальної та правової культури. Злочини червоноармійців на "звільнених" територіях негативно вплинули на репутацію

радянської влади та її армії в очах місцевого населення. З часом це беззаконня мало чітку тенденцію до зростання.

Ключові слова: Україна, 1943 рік, червона армія, злочинність військовослужбовців, міліція.

Постановка проблеми

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України значного поширення набули злочини імперських загарбників проти цивільного населення: вбивства, згвалтування, побиття, катування, розбій, пограбування. Протягом трьох з половиною років повномасштабної агресії проти України російська армія та російська влада здійснили проти України безпрецедентно нечувану кількість різних воєнних злочинів. Станом на травень 2025 р., за повідомленням тодішнього прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, в Україні зафіксували більше 167 000 воєнних злочинів, які скоїли росіяни під час війни [1]. Насправді ж їх набагато більше. Українські суди давно перевантажені такими справами, і щодня їм надходять нові. Рашисти систематично порушу-

ють правила ведення бойових дій та норм і принципів міжнародного гуманітарного права. Як відомо, відповідно до Статуту Міжнародного трибуналу після Другої світової війни до воєнних злочинів також належать пограбування державної або приватної власності. Широкого поширення набула інформація про крадіжки унітазів з будинків та квартир українців, що вже стало "притчею во язицех". Сьогодніше мародерство та розбій російської солдатні мають достатньо глибокі корені. Саме в такій же манері і в такий же спосіб діяли їхні діди і недаремно сьогодні в росії експлуатується гасло "Можем повторить!" Але "повторить" виходить у насильстві, розбої та грабунках. Радянський тоталітарний режим перманентно "відзначався" своїми надкривавими акціями проти мирного українського населення як до Другої світової війни, так і під час неї. Ось тільки згадки про більшовицькі злочини в нинішній росії тонуть у потоках пафосних промов про "перемогу радянського народу у Великій Вітчизняній війні". У 1943 р., знову прийшовши на територію України, військовослужбовці червоної армії діяли саме як окупанти, а не визволителі, і це ми розкриваємо в нашій статті.

Стан дослідження проблеми

Ця проблематика знайшла певне висвітлення з історико-правничої точки зору в монографії О.М. Бандурки, В.А. Греченка, О.Н. Ярмиша [2]; з теоретичної – у монографії Ю.А. Дорохіної [3]; з правозастосовчої – у статтях А.Крижановського та С. Обрембальського [4], А.Саєнка, А.Огієвич [5]. Але в них розроблялися лише деякі аспекти цієї теми, і тому її слід вважати малодослідженою.

Наукова новизна дослідження

Уперше у вітчизняній історико-правничій літературі досліджено основні аспекти злочинності військовослужбовців червоної армії проти мирного цивільного населення Східної України. Підтверджено та додатково аргументовано причини цієї злочинності. Окреслено й доведено, що діяльність працівників міліції щодо протидії злочинності червоноармійців мала достатньо опе-

ративний характер і вони виявляли особисту мужність у протистоянні з озброєними злочинцями- солдатами червоної армії. Але чимало з цих злочинів не були розслідувані в силу зайнятості міліції загальнокримінальною злочинністю та страхом потерпілих перед злодіями та розбійниками у військовому однострої червоноармійців та зі зброєю в руках. Доведено, що представники вищого керівництва червоної армії – командувачі фронтів і з'єднань – та командири військових частин та підрозділів фактично ніяк не реагували на злочини своїх підлеглих, а в деяких випадках самі брали в них участь або приховували їх. Визначено та доповнено аналіз негативних наслідків цих проявів злочинності на авторитет радянської влади в цілому та бійців та командирів червоної армії зокрема.

Мета та завдання дослідження

Автори поставили собі за мету розкрити основні прояви злочинності серед бійців червоної армії щодо цивільного населення на територіях Харківської, Сумської та Луганської (тоді – Ворошиловградської) областей у серпні-вересні 1943 року. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- охарактеризувати передумови та чинники злочинності серед червоноармійців;
- висвітлити основні факти, пов'язані з масовими злочинами військовослужбовців червоної армії проти цивільних громадян у вказаний період у цих регіонах;
- показати діяльність правоохоронних органів щодо протидії цим злочинам.

Виклад основного матеріалу

Після повернення військ червоної армії на територію України в другій половині 1943 року відзначалися масові випадки незаконних дій, мародерства, грабунків та крадіжок майна, що належало колгоспам і громадянам, яке здійснювалося військовослужбовцями. Така інформація міститься в листі народного комісара внутрішніх справ УРСР, комісара державної безпеки В.С. Рясного від 7 жовтня 1943 року секретареві ЦК КП(б)У Д.С. Коротченку.

У ній наводяться багаточисленні випадки злочинів з боку солдатів та офіцерів чер-

воної армії, які вони вчинили проти своїх же громадян. Так, 27 серпня 1943 року в м. Харкові, у квартиру А.І. Приходько, яка проживала на території 3-го відділення міліції, зайшли двоє військовослужбовців, забрали наручний годинник, два золоті персні і зникли. Працівники міліції вжили оперативні заходи, і невдовзі були затримані і зізналися в злочинах червоноармійці М.М. Сидоренко і Ала Бабаєв Міталієв [6, арк.22-23].

У той же день на квартиру М.М. Бондаренко, яка проживала на території 14 відділення міліції, зайшли троє військовослужбовців, озброєних гвинтівками, які запропонували здати їм наявні німецькі медикаменти. Після того, як потерпіла віддала їм 20 таблеток сульфідіна, вони зробили обшук, забрали золотий годинник, браслет з діамантами і зникли.

28 серпня того ж року на квартиру М.С. Важневич, яка проживала на території 19 відділення міліції, зайшли двоє озброєних автоматами військовослужбовців і, видаючи себе за представників контррозвідки, зробили обшук, забрали значну кількість домашніх речей, а також цінності і, здійснивши кілька пострілів, зникли.

Цього ж 28 числа на квартиру С.С. Грищенко, який проживав на території 16 відділення міліції, зайшли п'ять військовослужбовців, які назвалися бійцями військ НКВС, зробили обшук і, забравши два годинники, три золоті персні, сережки і деяку кількість продуктів, зникли. У результаті вжитих оперативних заходів був затриманий шофер 89 Білгородсько – Харківської стрілецької дивізії А.П. Приходько, який у злочині зізнався і видав своїх співучасників – бійців тієї ж частини. Затриманий з матеріалами був переданий командирю частини, усі речі і цінності за розпорядженням останнього потерпілому були повернуті.

Уже ці перші, а далі ми наводимо й інші, факти свідчать про бандитські і розбійницькі прояви з боку червоноармійців. Погрожуючи зброєю, вони відбирали цінні речі, у першу чергу, золото, годинники, які тоді і ще довго були в СРСР дефіцитом. Жителі Лівобережної України спочатку вважали червоноармійців своїми визволителями, але швидко побачили їхнє нелюдське нутро,

цинізм, нищість і людиноненависницькі дії, характерні для силових структур радянської тоталітарної держави.

9 вересня 1943 р. на квартиру місцевої жительки Є.К. Шалієвої в нетверезому вигляді з'явилося двоє військовослужбовців, які мали при собі автомат і вимагали здати їм корову. Дізнавшись, що вона корови не має, вони вийшли на вулицю і, побачивши громадянку К.А. Ветрову, яка гнала свою корову з пасовиська, під загрозою зброї, забрали її, а потім передали для забою і виготовлення ковбас кустарю В.І. Руденку. М'ясо вбитої корови в нього було відібрано і повернено потерпілій [6, арк.23].

Оперативно-слідчими заходами було встановлено, що цей злочин вчинили Б.М. Сердюк – старшина 46 інженерно-саперного батальйону, Ю.І. Плотніков – червоноармієць цієї ж частини. Після вчинення злочину, боючись відповідальності, вони з військової частини дезертирували.

11 вересня ввечері до квартири місцевої жительки П.С. Ворошилової підїхала вантажна автомашинка з 12 військовослужбовцями, які, розбившись на дві групи, забрали у Ворошилової та її сусідки Ф.І. Семенової дві корови, завантажили їх на автомобіль і зникли.

Наведені випадки з розбоєм щодо громадян, у яких відбиралися корови, виглядають особливо жорстоко і мізантропічно. Постраждали радянські громадяни зуміли зберегти корів – своїх годувальниць у прямому сенсі в період жорстокої німецької окупації, а тут прийшли “визволителі” і відібрали, мабуть, найдорожче – корову, яка вартувала більше, ніж золото, бо давала продукти, їжу. В Україні з давніх-давен існувала приказка: “Є корова – є життя”, а тут забирали ресурс для життя, ставлячи його під загрозу для цілих сімей. Можна, звичайно, це пояснити тим, що бійцям теж потрібна була їжа, що вони захищали цих громадян від німецької влади. Але який же це захист? А як же держава, яка повинна була забезпечити своїх солдатів їжею? Значить, вона не повністю виконувала свою функцію, хоча продукти повинні були, в першу чергу, йти на фронт.

24 серпня 1943 року двоє невідомих у формі військовослужбовців зайшли на квар-

тиру жительки міста Ворошиловграда Сергачової під виглядом співробітників НКВС, зробили обшук і, забравши цінні речі, зникли. Проведеними оперативними заходами працівниками міліції був затриманий Петро Комісаренко – червоноармієць 143 стрілецького полку військ НКВС. Комісаренко показав, що речі з квартири Сергачової забрав разом сержантом тієї ж частини, прізвище якого не назвав. Заходи щодо встановлення і затримання іншого співучасника були прийняті, матеріал і затриманий були передані військовому прокурору. У м. Харкові був затриманий військовослужбовець окремого мінометного батальйону 10-ї гвардійської механізованої бригади Б.М. Ясаков. При затриманні в нього були знайдені і вилучені домашні речі, вкрадені ним у ніч на 14 вересня в місцевої жительки М.С.Теплицької. Затриманий разом з матеріалом на нього був переданий військовому прокурору міста Харкова.

16 вересня о 21:00 в квартиру Н.І. Карнаухової, яка проживала в районі ХТЗ м. Харкова, зайшов невідомий у формі старшого лейтенанта, забрав патефон і зник.

18 вересня ввечері на квартиру Є.М. Певної, яка проживала по Ворошилівському провулку 6, м. Харкова, зайшли двоє невідомих військовослужбовців, відрекомендувалися квартир'єрами, оголосили домохозяїці, що на квартиру до неї поставлять червоноармійців і пішли. О 22:00 того ж дня, з'явившись знову, невідомі запропонували здати їм трофейне майно, одночасно розпочали обшук і, забравши деякі домашні речі, зникли [6, арк.24].

Того ж числа ввечері, на квартиру Є.Т. Богачова, який проживав у Ворошилівському провулку 9, м. Харкова, зайшов невідомий військовослужбовець, озброєний револьвером, попросив зупинитися на одну добу на квартирі і, отримавши згоду, пішов. Услід за ним на квартиру зайшов інший військовослужбовець, товариш першого, який, під загрозою зброї, забрав патефон і зник.

18 вересня на квартиру Клавдії Рузичко, яка проживала на Силікатній вулиці, 3, в м. Харкові, зайшли четверо невідомих, які відрекомендувалися представниками трофейної команди. Зробили обшук, забрали 2500

рублів, два кишенькові годинники і значну кількість носильних речей і зникли. Було встановлено, що одним з них був червоноармієць Микола Аркатов з військової частини, яка дислокувалася в місті Мерефі Харківської області.

22 вересня двоє військовослужбовців, озброєних автоматами, разом з жителькою міста Харкова Валентиною Рудневою, зайшли в приватний буфет, стали вимагати закуски, почали розпивати принесену з собою горілку. Потім під загрозою зброї утримувачку буфету завели в іншу кімнату, зробили кілька пострілів і, забравши з каси 4280 рублів, зникли. Руднева була заарештована і показала, що грабунок здійснили військовослужбовці, з якими вона тільки в цей день познайомилася, і назвати їх може лише за ім'ям.

Ці факти, які ми навели вище, достатньо типові та схожі. Вони показують злодійство та жадібність червоноармійців, їхню безпринципність та нахабство. Тут вони займалися розбоєм та грабунком, відбирали гроші, носильні речі та патефони. І можна собі уявити, з великою долею достовірності, як цей звичайний злодій в однострої червоноармійця слухав музику чи навіть танцював, слухаючи платівки на вкраденому патефоні і думав: "Який же я молодець!", а хтось, може, й заздрило йому, що той має таку цінну річ, не знаючи, що вона вкрадена в простих громадян, яких вони нібито прийшли захищати від нацистів.

Але на цьому подібні факти не закінчуються. 28 вересня 1943 р. ввечері у квартиру П.М. Клименка, який проживав у м. Харкові, на Афанасівській вулиці, 4, зайшли троє невідомих у формі військовослужбовців, озброєні пістолетом, зробили обшук, вилучили наручний годинник і зникли. Завдяки заходам, які були проведені працівниками міліції разом з патрулем військ НКВС, був затриманий з речовими доказами М.К. Митрофанов, уродженець міста Харків. У 1934 році він був засуджений за бандитизм і вбивство, двічі дезертував з військової частини; М.К. Омельченко – уродженець Курської області, – у минулому засуджений за грабунок; П.Ф. Ращиков – уродженець Мордовської АРСР, у минулому засуджений

за хуліганство. При затриманні у Митрофанова був знайдений і вилучений годинник, який належав потерпілому Клименку. Затримані показали, що вони дезертували з військової частини, номер і назву якої не знають. Злочинці разом з матеріалом на них були передані до СМЕРШУ частини №18 548 [6, арк.25-26].

Тут мова йде про колишніх злочинців, які раніше вже були засуджені і одягли військову форму, продовжуючи своє основне заняття – розбій та грабїж. Але це приводить до прямих асоціацій з нинішньою російською армією, до складу якої долучили багато злочинців, щоб вони воювали проти українців з дозволом грабувати їх.

Наступний факт. По хутору Водяне Свірчевської сільради Дворічанського району Харківської області на возі у п'яному вигляді проїжджав сержант військової частини №8215 Федір Бойцов, який безпричинно відкрив стрілянину з револьвера по людям, які стояли у дворі колгоспної бригади, і вбив колгоспника Різниченка, а потім намагався втекти, але був затриманий.

А цей факт свідчить про "пьяну удачу", властиву москвитам. Напився, має зброю і стріляє по звичайних мирних людях, убивши одного з них.

3 вересня 1943 р. на дорозі між селом Дворічне і селищем Петроіванівка двоє невідомих у формі військовослужбовців зупинили робітника Дворічанського млину Антона Нестеренка, який проїжджав на возі, випрягли і забрали в нього коня. Вжитими заходами було встановлено, що одним з невідомих був Опанас Яковенко – уродженець села Дворічне, який у той час знаходився на службі у військовій частині №258, що дислокувалася на території Ізюмського району Харківської області. Яковенко з іншим військовослужбовцем, прізвище якого не встановлено, прибули в Дворічанський район для заготівлі овочів. У дорозі у них один кінь здох, замість нього вони забрали коня в потерпілого. Матеріал у справі був направлений військовому прокурору частини №258.

У той же день троє невідомих, озброєних гвинтівками військовослужбовців намагалися вкрасти з колгоспу "Червоний партизан" в селі Бугаївка Савинського району

Харківської області коня, але були помічені колгоспником Якименком. Двоє з них, під загрозою зброї, ізолювали останнього, а третій забрав коня. Вжитими заходами було встановлено, що в злочині брали участь і на цій підставі затримані: І.Д. Тарасенко – сержант роти ПТР; М.О. Циганенко – червоноармієць цієї ж частини. Затримані показали, що в село Бугаївка вони були направлені командиром роти молодшим лейтенантом Палкіним із завданням будь-яким способом добути і доставити в роту трьох коней і що на вкраденому коні поїхав в роту боєць Солянін. При затриманні Тарасенко і Циганенко вчинили опір і були працівниками міліції обеззброєні. І у цьому випадку, і раніше слід відзначити оперативність та мужність співробітників міліції, які в умовах збройного протистояння змогли затримати військовослужбовців – розбійників.

22 вересня 1943 року на проїзній дорозі біля хутора Кулінічі Харківського району двоє військовослужбовців, озброєних автоматами, зустріли голову колгоспу "Червоний жовтень" І.П. Сидоренка, який їхав на коні, запряженому у воза. Під загрозою зброї відібрали в нього коня і зникли. У той же день ті ж військовослужбовці на хуторі Кулінічі під загрозою зброї забрали ще одного коня в колгоспника М.І. Федока. Оперативно-слідчими заходами було встановлено, що в цих злочинах брали участь червоноармієць 119 евакороти 7 гвардійської армії М. Алексеєв, який вчинив їх за завданням командира свого взводу сержанта Ковальова. Відібрані червоноармійцем Алексеєвим коні були передані ним жителям міста Харкова Шкорі і Майбороді для забою на м'ясо.

Злочинці в однострої червоної армії розбійним способом відбирали в працівників сільського господарства коней, які тоді відігравали універсальну роль у житті селян, виконуючи функції транспортного засобу, перевізника, незамінного помічника у виконанні сільськогосподарських робіт. У ті часи, в умовах війни, коли на селі фактично не було тракторів та вантажних автомобілів, коні були основною робочою силою в сільському господарстві, допомагаючи орати землю, перевозити вантажі та збирати врожай, тому їхня втрата була величезним збитком, який

важко порівняти з іншими, згубою для селян та господарства, де вони працювали.

23 вересня 1943 р. двоє невідомих військовослужбовців зайшли на квартиру колгоспниці Степаниди Котляр – дружини червоноармійця, яка проживала в селі Велика Данилівка, зробили обшук, забрали носильні речі, а потім, під загрозою розстрілу, згвалтували її і втекли. Вжитими заходами злочинці були затримані і виявились військовослужбовцями Олександром Золотовим та Іваном Тригубовим, які комендантом міста Харкова у складі команди були направлені в 147 запасний полк [6, арк.26-27]. Згвалтування в той час були поширеним явищем, але особливо нищо і огидно виглядає те, що згвалтованою була дружина червоноармійця, який міг воювати десь поруч і захищати і рятувати життя таким ось “соратником”.

3 серпня 1943 року в селі Підгірка Старобільського району Ворошиловградської області невідомі шляхом злому вікна проникли в квартиру колгоспниці Іванової, під час її відсутності, і вкрали домашні речі. Було встановлено, що вказану крадіжку вчинили військовослужбовці, які ночували по сусідству з потерпілою, і що після здійснення цієї крадіжки вони пішли в місто Старобільськ до місцевої жительки Калмикової. Співробітниками міліції в квартирі останньої був зроблений обшук, виявлені і вилучені всі вкрадені речі, і там же затримані Олександр Мірошніков – червоноармієць, до поранення служив в 294 стрілецькому полку 259 стрілецької дивізії розвідником, був нагороджений орденом Червоного прапора і медаллю “За відвагу”, який мав направлення з госпіталя в 196-й запасний полк; Євген Васильєв – сержант, який мав направлення в той же запасний полк; Дмитро Іванов – старшина, який служив в 294 стрілецькому полку 259 стрілецької дивізії розвідником, мав направлення в ту ж частину; Петро Гришук - червоноармієць, який служив в 801 артполку 259 стрілецької дивізії і направлявся в 194-й запасний полк [6, арк.27-28]. А тут ми маємо справу з тими бійцями, які вже відзначилися на війні, мали ордени та медалі, але діяли так само, як і вищезгадані злочинці, що були неодноразово засуджені, тому між

ними можна поставити знак рівності – засуджені та орденоносці в одному ряду розбійників та грабіжників пересічних своїх же співгромадян.

10 серпня в селі Рибанцево Новопокровського району в Ворошиловградській області працівниками міліції були затримані червоноармійці 200-го запасного полку В.П. Шадрін та І. Т. Афонін, які під час пересування частини в селі в однієї з колгоспниць здійснили крадіжку домашніх речей. Матеріали разом із затриманими передали СМЕРШу 200-го запасного полку.

У ніч на 11 серпня 1943 р. на тік колгоспу імені Чапаєва Новоайдарського району на возі підїхали двоє червоноармійців з гвинтівками, які під загрозою зброї змусили сторожа навантажити на підводу шість мішків пшениці вагою 415 кг і зникли.

13 серпня вночі аналогічний випадок мав місце в колгоспі імені Енгельса, де троє озброєних невідомих у формі військовослужбовців забрали з току п'ять мішків пшениці вагою 408 кг. Вжитими працівниками міліції заходами 14 серпня на млині з зерном був затриманий червоноармієць першої роти 482 окремого батальйону зв'язку третьої гвардійської армії І. Н. Гумяний, який зізнався в тому, що ці злочини він вчинив разом з старшиною вказаної роти Мешковим.

17-го серпня 1943 року на вантажній автомашині на тік колгоспу “Шлях культури” Олександрівського району Ворошиловградської області підїхало шість осіб у формі військовослужбовців, озброєних автоматами і пістолетами, і запропонували сторожу дати два мішки зерна, у чому їм було відмовлено і вони поїхали. Згодом вони повернулись, один із них, у формі старшого лейтенанта, вручив сторожу записку нібито від голови колгоспу на відпуск 1 тони зерна. Переконавшись, що записка є фальшивою, сторож видати зерно відмовився, після цього невідомі накинулись на нього, відібрали гвинтівку, зв'язали, навантажили в машину 80 центнерів пшениці та зникли [6, арк.28-29]. Теж досить типовий випадок – пограбування з вилученням зерна, тобто хліба, бо “визволителі” хотіли їсти, а що буде з селянами та городянами, які залежали від постачання

цього зерна і яким видавали цей хліб обмежено, за картками, їх не цікавило. Теж цинізм та егоїзм у кубі.

26 вересня 1943 року в селі Грунь Штепівського району Сумської області до квартири місцевої жительки Ярової зайшов у п'яному вигляді лейтенант – начальник зв'язку 1416 самохідного артполку Сидор Ніколаєв. У цей же час в квартирі хазяйки знаходився місцевий житель Макар Муха, 1897 року народження. Ніколаєв зухвало, з викликом спитав Муху: “Чому ви не на фронті? Я, наприклад, уже два роки перебуваю на фронті”, а потім вихопив револьвер і пострілом впритул убив Муху. Злочинець був затриманий та із матеріалами на нього направлений до військового прокурора міста Суми.

26 вересня того ж року до Петра Приматченка, партизана війни, зайшов червоноармієць дев'ятого окремого стрілецького батальйону при управлінні контррозвідки СМЕРШ Кирило Молчанов, який мав при собі пістолет і грубо лаявся та погрожував Приматченку розстрілом за те, що його співмешканці Березовій були вручена повістка про мобілізацію на оборонні роботи. У приміщенні сільради він зробив постріл, після цього, застосувавши силу, витягнув Приматченка в коридор і другим пострілом тяжко поранив його, в результаті чого Приматченко помер. Молчанов був заарештований і разом з матеріалами переданий у СМЕРШ частини [6, арк.29].

У деяких випадках незаконні дії, грабунки і крадіжки здійснювались військовослужбовцями за завданням і навіть під керівництвом своїх безпосередніх начальників. У місті Сватово Ворошиловградської області двоє осіб, озброєних наганями, у військовій формі проникли на склад спиртогорілкового заводу, під загрозою зброї примусили сторожа Ткаченка зламати замок комори і, забравши 25 л спирту, зникли. Вжитими заходами було встановлено, що грабіж вчинили командир роти військової частини, дислокованої в місті Сватово, гвардії старший лейтенант Сичов і його помічник гвардії старший лейтенант Лопатьєв.

У селі Іванівка Євсугського району Ворошиловградської області командир підроз-

ділу гвардії старший лейтенант Французов з червоноарміємцем Алексієвим зайшли до квартири громадянки Гаєвої, зробили кілька пострілів, вигнали її з квартири, зламали скриню, забрали носильні речі і зникли. Організованою працівниками міліції погонею за злочинцями, вони були затримані, обеззброєні і направлені в СМЕРШ дивізії.

У колгосп “Маяк” Олександрівської сільради Шевченківського району Харківської області прибув командир 79 батальйону 79 дивізії гвардії старший лейтенант Н.Я. Волошин з групою бійців, які самочинно розібрали дві колгоспні комори, лісоматеріали вивезли і використали для опалення.

21 вересня 1943 р. на квартиру І.М. Бичко, яка проживала в місті Харкові, у селищі Ласковка – 1, зайшли четверо військовослужбовців, які видавали себе за працівників НКВС, провели обшук, забрали патефон і значну кількість носильних речей і зникли. У той же день, ті ж військовослужбовці провели обшук у квартирі А.Т. Надєєвої, забрали різні домашні речі. Вжитими заходами було встановлено, що злочини вчинили червоноармієць Виноградов і Юдаєв під керівництвом свого безпосереднього начальника – лейтенанта СМЕРШУ 69 армії Леонова. Матеріал щодо них був направлений військовому прокурору Харківського гарнізону [6, арк.30].

Іноді командири військових частин і підрозділів, знаючи про злочинні дії своїх підлеглих, ніяких заходів до винуватих не вживали і вчиняли перешкоди при проведенні розслідувань працівниками міліції. Наприклад, у селищі шахти №1/1 “біс” Бокова Антрацитівського району Ворошиловградської області в гірника П.М. Лисенка, чотири сини якого служили в червоній армії і двоє з них на фронтах загинули, була вкрадена з сараю корова. Встановивши, що крадіжка була вчинена бійцями 73-го полку, працівники міліції повідомили про це командиру полку, одночасно потерпілий звернувся до нього з проханням про відшкодування завданих збитків. Командир полку, не заперечуючи, що це вчинили і в місці розташування його полку корову зарізали його бійці, усе ж ніяких заходів до винуватих не прийняв, а в місце розташування полку працівників

міліції не допустив. Збитки потерпілому не були відшкодовані. Це один з найбільш кричущих випадків, коли у людини, у якій два сини загинули на фронті, а двоє продовжували служити, була вкрадена корова, а командир частини не те, що не намагався допомогти чи якось відшкодувати збитки, а повністю проігнорував цей випадок, захищаючи своїх підлеглих-злочинців. А якже потім синам цієї людини продовжувати воювати поруч з такими негідниками? Злочинна армія, злочинні її офіцери і рядові!

“Наведені факти, – писав народний комісар внутрішніх справ УРСР В.С. Рясной у вже згаданій нами інформації секретареві ЦК компартії України Д.С. Коротченку, – не вичерпують всіх випадків незаконних дій і кримінальних злочинів, здійснених військовослужбовцями. Матеріали про це органами НКВС своєчасно передавались військовим прокурорам, а також у відділи контрозвідки СМЕРШ відповідних військових підрозділів. Про незаконні дії і кримінальні злочини, вчинені військовослужбовцями, інформувалися командуючі військами Степового (командувачем тоді був генерал армії, а згодом маршал радянського союзу І.С.Конєв, – тут і далі уточнення щодо командувачів зроблене авторами), Південного (командувач генерал армії, а згодом маршал радянського союзу Ф.І.Толбухін) і Південно-Західного (командувач генерал армії, а згодом маршал радянського союзу Р.Я. Малиновський) фронтів. Усе ж вказані прояви не тільки не зменшуються, а продовжують зростати”[6, арк.31] – з гіркотою констатував нарком.

Висновки

Повернення червоної армії на територію Харківщини, Луганщини та Сумщини у 1943 р., – так зване “звільнення”, показало населенню цих регіонів, що прийшли не “визволителі” і принесли не звільнення та свободу, на що, можливо, хтось з місцевих жителів і сподівався, а розбій, грабунки і крадіжки, про що свідчать численні факти і приклади, які наведені в цитованих документах. Ці солдати тоталітарного режиму продемонстрували і ще раз підкреслили його сутність: безжальність до своїх грома-

дян, цинізм, ницість, жорстокість як рядових, так і офіцерів. Характерно, що деякі злочини вчинялися за прямою вказівкою та за безпосередньої участі командирів підрозділів та частин червоної армії, які, щонайменше, прикривали своїх підлеглих та закривали очі на їхні явні злочини проти цивільного населення. Ці військовослужбовці, як і в дикі часи Середньовіччя, відбирали у своїх же громадян все, що в останніх було: носильні речі, продукти, годинники, патефони, прикраси з дорогоцінних металів, якщо вони були. Не гребували забирати і те, від чого прямо залежало життя простих людей – корів та коней. Мали місце і випадки згвалтувань. Причинами цих явищ було те, що все це відбувалося в умовах радянського тоталітарного режиму, коли люди бачили багато беззаконня від держави, а війна все це каталізувала, закріпивши звичку до насильства. Відсутність належного контролю з боку командування, а також втома та озлобленість солдатів, викликані бойовими діями, сприяли скоєнню цих злочинів. Це було також наслідком загальної жорстокості війни та певної дезорганізації різних установ радянської влади. Мав значення також низький рівень загальної та правової культури. Злочини червоноармійців на “звільнених” територіях негативно вплинули на репутацію радянської влади та його армії, зокрема в очах місцевого населення. Співробітники міліції намагалися протистояти злочинцям у військовому однострої, виявляючи особисту мужність і оперативність, але зупинити це беззаконня не змогли. Відзначаємо, що вчинення подібних кримінальних правопорушень червоноармійцями в умовах війни було обтяжуючою обставиною, оскільки винна особа спеціально використовувала важке становище, у якому опинилося суспільство в той час. Підкреслимо також, що керівництво наркомату внутрішніх справ республіки зверталось з проханням про допомогу у вирішенні цієї кричущої проблеми до командувачів фронтів – трьох майбутніх маршалів радянського союзу, але вони, як і командири нижчого рангу, не зробили нічого, щоб припинити це беззаконня, яке не тільки не зменшувалося, але й зростало.

Література

1. Журавльва Ольга. Україна зафіксувала 167 тисяч злочинів РФ під час війни. *Deutsche Welle*. 2025. 9 травня // URL.:<https://www.dw.com/uk/ukrain-a-zafiksuvala-167-tisac-zlociniv-agresii-ta-voennih-zlociniv-rf/a-72494167>
2. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Міліція в Україні в роки німецько-радянської війни та повоєнний період (червень 1941-березень 1953 рр.): історико-правове дослідження. Харків: Майдан, 2023. 504 с.
3. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
4. Мародерство як різновид кримінальних правопорушень проти власності: особливості вчинення його в умовах воєнного стану. *Вісник національного університету "Львівська політехніка". Серія "Юридичні науки"*. 2023. №3(23). С.198-203.
5. Саєнко А. Г., Огієвич А. О. Щодо питання розмежування військового кримінального правопорушення – мародерства та кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 523–526.
6. Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ).Ф. 16. Спр.534. Арк. 22-23.

SUMMARY

The return of the Red Army to the territory of Kharkiv and Luhansk regions in 1943 demonstrated to the population of these regions that many representatives of this army were no different from ordinary robbers and thieves. The authors emphasize that some crimes were committed on the direct instructions and with the direct participation of commanders of units of the Red Army. The Red Army soldiers took from their own citizens everything of greater or lesser value that they had: luggage, food, watches, gramophones, jewelry made of precious metals, cows, horses, which at that time played a decisive role in the lives of ordinary people. There were also cases of rape. The reasons for these phenomena were that all this happened under the conditions of the Soviet totalitarian regime, when people saw a lot of lawlessness from the state, and the war catalyzed all this, consolidating the habit of violence. The lack of proper control from the command, as well as the fatigue and bitterness of the soldiers caused by the fighting, contributed to the commission of these crimes. The low level of general and legal culture also played a role. The crimes of the Red Army in the "liberated" territories negatively affected the reputation of the Soviet government and its army in the eyes of the local population. Over time, this lawlessness had a clear tendency to grow.

Keywords: Ukraine, 1943, Red Army, crime of military personnel, police.